

ТРУДЫ ОРХОНСКОЙ ЭКСПЕДИЦИИ.

АТЛАСЪ

ДРЕВНОСТЕЙ МОНГОЛИИ.

ИЗДАННЫЙ ПО ПОРУЧЕНИЮ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМИИ НАУКЪ

В. В. Радловымъ.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

ТИПОГРАФІЯ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМИИ НАУКЪ.

Вас. Остр., 9 лш., № 12.

1892. 1899

TÜRK İŞBİRLİĞİ VE KALKINMA AJANSI - TİKA
TURKISH INTERNATIONAL COOPERATION AGENCY - TICA

Hazırlayan / Compiled by:
Dimitriy VASILİYEV

Çevirenler / Translators:
Dimitriy VASILİYEV / Yelena VASILİYEVA / Sema BULUTSUZ

Grafik Tasarım / Graphic Design:
Tuncay YALÇINKAYA

Kapak Tasarım / Cover Design:
Can AKBAŞ

Sanat Yönetmeni / Art Director:
Oktay ÖZGER

Yapım / Production:
REPLİK Reklamcılık ve Araştırma Hizmetleri Ltd. Şti.
Tel: (+90 - 312) 425 63 19 / 425 86 78 Fax: (+90 - 312) 417 93 56

Baskı / Printing:
ÜNAL OFFSET Matbaacılık Ltd. Şti
Tel: (+90 - 312) 230 61 86 - 230 07 61 - 229 82 47

Film ve Renk Ayrımı / Film and Colour Separation:
FILMSAN

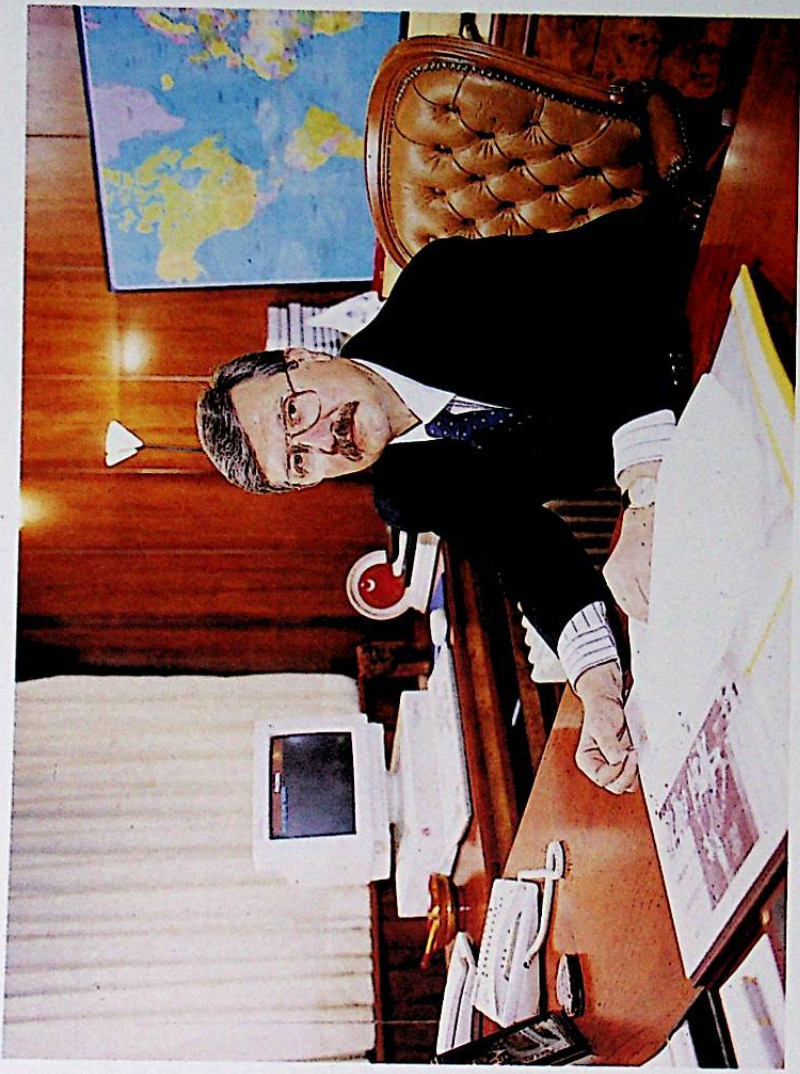
Tel: (+90 - 312) 230 36 38

Proje Koordinatörü / Project Coordinator:
Erdal ÇAYIR

1995, Ankara

© Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) 1995
© *Turkish International Cooperation Agency (TICA) 1995*

ISBN : 975 - 7307 - 25 - 4

Türk'ün tarih içindeki yerinin ve Türk medeniyetinin tanıtılmasında temel bir yere sahip olan bu Atlas'ın Türk medeniyetiyle ilgili çalışmalarına ışık tutmaya devam etmesini dilerim.

I hope that this Atlas, as the foundation stone confirming the presence of the Turkish nation and culture within human history, may continue to shed light to further research work on Turkish civilization.

Umut Arık
Büyükelçi / Başkan
Ambassador / President

Umut Arık

Radloff 1890'lı yıllarda Eşi Paolina Fromm ile.

(Bu fotoğraf, Rusya Bilimler Akademisi S. Petersburg Maddi Kültür Tarihi Enstitüsü fotoğraf arşivinden alınmıştır.)

*Radloff with his wife Paolina Fromm in 1890's.
(This photograph is taken from the Photograph Archiere of Russian Science Academy, S. Petersburg History of Material Culture Institute.)*

MOĞOLİSTAN'DA TÜRK AYAK İZLERİ

TURKIC FOOTPRINTS IN MONGOLIA

Ulaanbaatar

Editörler / Editors

Prof. Dr. BATTULGA Tsend
Uzm. / MA MÖNHTULGA Rinçinhorol
Arş. Gör. / Res. Asst. Fatma ALBAYRAK

Yayına Hazırlayanlar / Editorial Board

Prof. Dr. BATTULGA Tsend
Uzm. / MA MÖNHTULGA Rinçinhorol
Arş. Gör. / Res. Asst. Fatma ALBAYRAK
Uzm. / MA ARİYAJAV Batçuluun
Dr. AZZAYA Badam
Dr. GERELMAA Namsray

Yayınevi / Publishing House

“Mönhiin Üseg”

Kitap sponsoru / Sponsor: Türkiye'nin Moğolistan nezdindeki Büyükelçisi / Ambassador of the Republic of Turkey to Mongolia Murat KARAGÖZ
Yayına Hazırlayanlar / Editorial Board: Prof. Dr. BATTULGA Tsend, Uzm. / MA MÖNHTULGA Rinçinhorol, Arş. Gör. / Res. Asst. Fatma ALBAYRAK,
Uzm. / MA ARİYAJAV Batçuluun, Dr. AZZAYA Badam, Dr. GERELMAA Namsray

Türkçe Tercüme Sorumluları / Responsible for Turkish Translations

Prof. Dr. BATTULGA Tsend
Arş. Gör. / Res. Asst. Fatma ALBAYRAK
Uzm. / MA ARİYAJAV Batçuluun
Dr. AZZAYA Badam
Dr. GERELMAA Namsray
ENKHZUL Sono
Arş. Gör. / Res. Asst. Nilüfer SERİN

İngilizce Tercüme Sorumluları / Responsible for English Translations

Uzm. / MA MÖNHTULGA Rinçinhorol
Uzm. / MA BATTOGTOH Baatar
Okt. / Lec. Göksel COŞKUN
Okt. / Lec. Hikmet ULUĞ
Öğretmen / Teacher Züleyha AYVALI

Dizgi / Prof. Dr. BATTULGA Tsend / Uzm. MÖNHTULGA Rinçinhorol

DDC 930 HHA 63.4 B-341

ISBN: 978-99973-3-736-8

© YAZARLAR / THE AUTHORS 2016

Grafik Tasarımı / Grafic Design: BOORÇI Baatarhüü

Sayfa Tasarımı: BOORÇI Baatarhüü / MÖNHTULGA Rinçinhorol

Kapak Tasarımı: BOORÇI Baatarhüü

Basım Yeri ve Yılı / Publication Place and Year: Ulaanbaatar, Moğolistan 2016 / Ulaanbaatar, Mongolia 2016

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

İçindekiler	...3
Kısaltmalar	...4
ÖNSÖZ	...5
EDİTÖRLERDEN	...7
ÖTÜKEN VE ORHUN	...11
ALTAY DAĞLARI	...25
GOBİ ÇÖLÜ	...31
ESKİ TÜRK YAZITLARI	...37
ŞORON BUMBAGAR YERALTI KÜLLİYESİ	...55
A. YAZITLAR	...69
A.I. ANITLAR VE KAYALAR ÜZERİNDEKİ YAZITLAR	...70
Bömbögör Yazıtı	...70
Darvi Yazıtı	...80
Moğolistan'da Bulunan Yeni Bir Yazıt: Hulsana Am Yazıtı	...85
A.II. ÇEŞİTLİ EŞYALAR ÜZERİNDEKİ YAZITLAR	...90
Altay Dağlarında Bulunan Eski Müzik Aleti	...90
"Altın Adam" Yazıtı - Yeniden İnceleme - Moğolistan'da Bulunan Eski Türk Dönemi'ne	...102
Ait Soğd Tarzı Gümüş Kulplu Tas	...108
Moğolistan'da Bulunan Gümüş Tas Tabanındaki Yazıt	...114
Yay Kabzasına Yapıştırılmış Kemik Üzerindeki Yazıt	...121
Hirgisiin Hooloy Kazısında Bulunan Çatı Kiremidi Üzerindeki Yazıt	...124
B. DAMGALAR	...131
Eski Türk Kültürünün Bir Parçası Olarak Damgalar	...132
Yılan Damga Üzerine	...139
Gurvan Mandal Bölgesinde Bulunan Kaya Üstü Tasvirler, Damgalar ve Yazıtlar	...145
Bayan-Ölgii Aymag'daki Eski Türk Dönemi Kültür Varlıkları	...162
C. KÜLLİYELER / KOMPLEKS YAPILAR	...185
C.I. KOMPLEKS YAPILAR	...186
Dongoin Şiree Kültür Kompleksi	...186
Dood Ulaan Bulag Kültür Kompleksi	...192
Taadagiin Övör Kültür Kompleksi	...196
Tamhinü Döröv Kültür Kompleksi	...201
İ-ran Kağan Mezar Kalıntısı Üzerine	...206
C. II. KÜLLİYELERE AİT KÜLTÜR VARLIKLARI	...217
Eski Türk Dönemi Taş Sanatları Üzerine	...218
Anıtların Ayrılmaz Bir Parçası: Kaplumbağa Kaideler	...237

Contents	...3
Abbreviations	...4
FOREWORD	...5
EDITOR'S NOTE	...7
ÖTÜKEN AND ORKHON	...11
ALTAI MOUNTAINS	...25
GOBI DESERT	...31
ANCIENT TURKIC INSCRIPTIONS	...37
SHORON BUMBAGAR UNDERGROUND MAUSOLEUM	...55
A. INSCRIPTIONS	...69
A.I. INSCRIPTIONS ON MONUMENTS AND ROCKS	...70
Bömbögör Inscription	...70
Darvi Inscription	...80
A Newly-Found Inscription from Mongolia: The Khulsana Am Inscription	...85
A.II. INSCRIPTIONS ON VARIOUS OBJECTS	...90
Ancient Musical Instrument Found in Altai Mountains	...90
Inscription of "Golden Man": Review	...102
Sogdian-Styled Silver Cup from Ancient Turkic Period Found in Mongolia	...108
Inscription on the Bottom of a Silver Cup Found from Mongolia	...114
Inscription on the Bone Plate for Reinforcing Bow	...121
Inscription on the Roof Tile Found in Khirgisiin Khooloi Excavation	...124
B. TAMGAS	...131
<i>Tamgas</i> as a Part of the Ancient Turkic Culture	...132
On the Snake <i>Tamga</i>	...139
Petroglyphs, <i>Tamgas</i> and Inscriptions in the Gurvan Mandal Region	...145
The Ancient Turkic Period Monuments in Bayan-Ölgii Aimag	...162
C. COMPLEXES	...185
C.I. COMPLEX STRUCTURES	...186
Dongoin Shiree Complex	...186
Dood Ulaan Bulag Complex	...192
Taadagiin Övör Complex	...196
Tamkhiny Döröv Complex	...201
Enclosure of I-ran Khagan	...206
C.II. MONUMENTS IN SITES	...217
On the Ancient Turkic Arts of Stone	...218
An Essential Part of the Monuments: Stone Turtles	...237

KISALTMALAR / ABBREVIATIONS

ACCU	Asia-Pacific Cultural Center
AH	Acta Historica
AM	Acta Mongolica
Arş. Gör.	Araştırma Görevli
AÜTAED	Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi
AÜY	Atatürk Üniversitesi Yayınları
Çev.	Çeviren
CS	Corpus Scriptorum
CSM	Corpus Scriptorum Mongolorum
Dr.	Doktor / Doctor
fasc.	fasciculus
hrsg	herausgegeben
Lec.	Lecturer
MAS	Mongolian Academy of Sciences
MPR	Mongolian People's Republic
MTAD	Modern Türklük Araştırmaları Dergisi
MJAAE	Mongolian Journal of Archaeology, Anthropology and Ethnology
NUM	National University of Mongolia
Okt.	Okutman
Prof.	Professor
r.	reigned
Res. Asst.	Research Assistant
S.	Sayı
SA	Studia Archaeologica
SE	Studia Ethnologica
SH	Studia Historica
ST	Studia Turcica
TA	Tractata Altaica
TDKY	Türk Dil Kurumu Yayınları
Tom.	Tomus
UTEKED	Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi
Uzm.	Uzman
Vol.	Volume

АЭАЕ	Археология, этнография и антропология Евразии
Вып.	Выпуск
ИАЭ СО РАН	Институт Археологии и Этнографии Сибирской Отделении Российской Академии Наук
Л.	Ленинград
М.	Москва
МАСХ	Монголын Алтай Судлалын Хүрээлэн
Н.	Новосибирск
НЭЗСТ	Нийгэм, Эдийн Засгийн Судалгааны Төв
ОУМЭ	Олон Улсын Монголч Эрдэмтний
ППКНВ	Памятники письменности и культура народов востока
ПАЭАССТ	Проблемы археологии, этнографии, антропологии Сибири и сопредельных территорий
РК	Республика Казахстан
СМ	Северная Монголия
СПб.	Санкт-Петербург
СТ	Советская тюркология
ТС	Тюркологический сборник
Уб.	Улаанбаатар
ХЗС	Хэл зохиол судлал
ШУА	Шинжлэх ухаан амьдрал
ШУАМ	Шинжлэх Ухааны Академийн мэдээ
ШУТ	Шинжлэх ухаан, техник

ÖNSÖZ

FOREWORD

Türkler ve Moğollar iki akraba millettir. Geniş Avrasya coğrafyası bu iki halkın birlikte yaşamasına tanıklık etmiştir. Bu iki halk derin bir tarihi ve ortak kültürü paylaşır. Bugün, Türkiye ve Moğolistan Büyük Cengiz İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu örneklerinde görüldüğü gibi çok etnili, çok kültürlü ve çok dinli devletlerin mirasçısıdır. Türk ve Moğol dilleri aynı kökü taşırlar. Türkçe ve Moğolca Ural Altay dil ailesinin Altay grubuna aittir.

Moğolistan, Türk halkı nezdinde çok özel ve saygın bir yerdedir. Yüzyıllar boyunca birçok Türk devleti bu topraklarda kurulmuştur. Türk tarihine ilişkin en eski yazılı kaynakları oluşturan Orhun Yazıtları Türkler için kutsaldır. Bu itibarla her Türk vatandaşı yaşamında en az bir defa Orhun Vadisi'ndeki Bilge Kağan ve Kül Tigin abideleri ile Ulaanbaatar, Nalayh yakınındaki Bilge Tonyukuk abidelerini de kapsayan Ötüken coğrafyasını ziyaret etmeyi istiyenler arzular.

Her ne kadar bu yazıtlar Göktürk devleti (MS 6-8. yüzyılları) döneminin en gözde tarihî anıtları ise de, henüz kazılmayı, restore edilmeyi ve titizce muhafaza edilmeyi bekleyen yüzlerce başka

The Turks and Mongols are relatives. The vast geography of Eurasia witnessed to co-existence of these two peoples. They share a deep history and common culture. Today, Turkey and Mongolia are inheritants of multi-ethnic, multi-cultural and multi-religious states like the Great Chinggis Empire and the Ottoman Empire. Turkish and Mongolian languages are from the same origin. They do belong to the Altai branch of the Ural-Altai language family.

Mongolia is a very special and dear place to the Turkish nation. Throughout centuries, many Turkic states have been found on this soil. Orkhon Inscriptions are sacred to the Turks since these are the oldest written material about the history of the Turks. Therefore, every Turkish citizen has a great desire to visit Etügen (Ötüken) at least once in his life, which is home to the Bilge Khagan and Kül Tigin monuments in Orkhon Valley along with the monuments of Bilge Tonyukuk, near Nalaikh, Ulaanbaatar.

Although these are the most prominent historical monuments from the Türk Khaganate (6th-8th cc. A D) there are hundreds of other archaeological and historical values which need to be excavated,

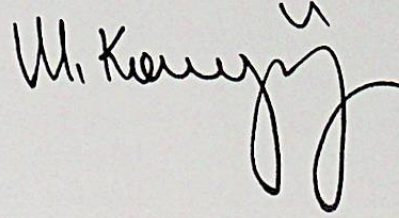
arkeolojik ve tarihî eserimiz mevcuttur.

Bu prestij kitabı Moğolistan'daki Türk mevcudiyetinin var olan tarihî ve arkeolojik eserlerini teşhir etme konusunda bir ön girişim mahiyetindedir. "Moğolistan'da Türk ayak izleri" kitabı İslamiyet öncesi Türk tarihi ve kadim Türk-Moğol ilişkileri üzerindeki araştırmalarını derinleştirip geliştirmeyi amaçlayan akademisyenler ve maceraperestler için sağlam bir rehber ve iyi bir başlangıç adımı hüviyeti taşımaktadır.

Bu prestij kitabını Ulaanbaatar'da Türk Büyükelçiliğinin kuruluşunun 20. yıldönümü vesilesiyle yayınlamaktan büyük bir memnuniyet ve ayrıcalık duyuyoruz. Bu mutlu vesileyle, Nisan 2015'te Türkiye'den Moğolistan'a bu seviyedeki ilk resmî ziyareti gerçekleştiren Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'na, vizyonu bize cesaret verdiği ve projenin somutlaşmasına olanak tanıdığı için en derin şükranlarımızı arz ediyoruz. Aynı şekilde Türk-Moğol ilişkilerini akademik, kültür ve sanat boyutlarıyla her zaman destekleyen Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na kalpten teşekkür ediyoruz. Nihayet, bu değerli eseri sınırlı koşul ve zaman baskısı altında yayına hazırlayan Moğolistan Devlet Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Ts. Battulga ve onun Türkiye uzmanlarından oluşan akademik ekibine en içten tebrik ve kalbî şükranlarımızı sunuyoruz.

Türkiye'nin Moğolistan nezdindeki Büyükelçisi

Murat KARAGÖZ

restored and meticulously preserved.

This prestigious book is an initial attempt to display existing historical and archaeological works from the Turkic period. "The Turkic footprint in Mongolia" constitutes a solid guide and a good first step to the academicians and adventurers to deepen and broaden their research about Pre-Islamic Turkish history and ancient Turkish-Mongolian relations.

We are glad and privileged to publish this prestigious book on the occasion of the 20th anniversary of the establishment of Turkish Embassy in Ulaanbaatar. On this happy occasion, we would like to extend our deepest gratitude and appreciation to H.E. Mr. Mevlüt Çavuşoğlu, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, who encouraged us with his vision and enabled this project to materialize during his visit to Mongolia in April 2015 which was the first of its kind. We also thank wholeheartedly to the Turkish Ministry of Foreign Affairs which always supports the academic, cultural and artistic dimension of the Turkish-Mongolian relations. Last, but definitely not the least, our heartfelt congratulations and deep appreciation go to Prof. Dr. Ts. Battulga and his academic team of Turkey experts at the National University of Mongolia who crafted this significant piece of work under limited conditions and time pressure.

Ambassador of the Republic of Turkey to Mongolia

Ulaanbaatar

ISBN 99973-3-736-0

9 789997 337368